

Ճակս, նոյնպէս պիտի ընէի, և յօժա-
րութեամբ ընտրէի ասիկայ :

Նոյնպէս ալ, (կ'ըսէր), ուրիշ անա-
տուններէն մարդիկներուն կ'անցնին և
ասոնցմէ անոնց . անիրաւները՝ վայրե-
նիներու, իսկ արդարները՝ ընտանիսե-
րու փոխուելով, և ամէն կերպ խառ-
նուրդ կ'ըլլայ :

Ըրգ, երբոր բոլոր հոգիները կեան-
քերնին կ'ընտրեն՝ ինչ որ վիճակի, կար-
գաւ Լաբէսիսին կ'երթան . ան ալ ա-
մէն մէկուն՝ ինչ դե որ ընտրեր է նէ,
զանի իրեն կենաց պահպան հետը կը
խաւրէ և ընտրած բաներուն կատարող :
Լայց առաջ Լրթովին կը տանի՝ որ ա-
նոր ձեռքին ու իլին շրջանին պտուտքին
տակը հաստատէ վիճակաւ ընտրած ճա-
կատագիրը : Ետը ալ հանդիպելէն ետ-
քը, դարձեալ Լորոպոսին մանուածքին
կը տանի՝ որ մանածները անդառնալի
ընէ : Ենկից նոյնհետայն հարկին ա-
թուին տակը կ'երթան . անկից ալ անց-
նելէն ետքը, երբոր մէկալլոնք ալ կ'անց-
նին, ամէնքը մէկտեղ սաստիկ շողիով
մը և մորիկով կ'երթան Լեթէի դաշ-
տը, որ ամենեւին ծառէ ու երկրի բոյ-
սերէ դատարկ է . ուստի իրիկուն որ
ըլլայ Լմեւիտ գետին քով կը բնակին,
որուն ջուրը ամենեւին աման մը չտանիր .
ուստի իւրաքանչիւր չափ մը միայն ջրէն
խմելու է . իսկ ոյք որ խոհեմութեամբ
չեն ամրանար, չափէն աւելի կը խմեն,
և միշտ խմողը՝ ամէն բան կը մոռնայ :
Եւ երբոր քնանան ու կէս գիշեր ըլլայ,
որոտում և շարժ կ'ըլլայ, և անկից յան-
կարծակի ամէն մէկը ասդիս անդին կը
վերանան, ի ծագումն ցատքելով, աս-
տեղաց պէս : Ենքն ալ (Լորոսը) արգե-
լուեր էր ջրէն խմելու, իսկ ուսկից և
ինչպէս ի մարմինն գալը, բնաւ չէր գի-
տեր . բայց յանկարծ առտուն աչքը բա-
ցեր տեսեր էր զինքը խարուկին վրայ :

Եւ ահա այսպէս, ուլ Վլուսկոն, աս
զրոյցս պահուեցաւ ու չկորաւ . զմեզ
ալ փրկէ՝ թէ որ անսանք իրեն . և Լե-
թէի գետը աղուոր մը կ'անցնինք, և հո-
գինիս չենք պղծեր :

Ասան որոյ, թէ որ ինծի մտիկ ը-

նենք՝ հոգին անմահ համարելով և ա-
մէն չարիք և ամէն բարիք ընդունելու
կարօղ, միշտ վերի ճամբան կը բռնենք,
և ամէն կերպով արդարութեան ետեւէ
կ'ըլլանք խոհեմութեամբ հանդերձ, որ
մենք մեզի ալ սիրելի ըլլանք և աստուա-
ծոց ալ, թէ հոս որ միանք և թէ երբ-
որ անոր մրցանակը առնունք, ինչպէս
յաղթողաց ժողով մը, և հոս ալ՝ հա-
զարամեայ ճամբուն մէջ ալ որուն վրայ
խօսեցանք, երջանիկ կ'ըլլանք :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Լուդովիկոս ԺԶ-ին վարքն ու մահը¹ :

Սեպտեմբերի 3-ին առտուն երբոր
Թագաւորը կը հագուեցնէի, հարցուց
թէ արդեօք լուր մը աւրի հիւ սենեկա-
պետին վրայօք, և թէ Բարիզու խռու-
վութիւնը երթալով ինչ կ'ըլլար : Պա-
տասխան տուի թէ Լ'ը գիշեր քաղաքա-
կան պաշտօնեայ մը իմացուց ինծի, որ
բանտերը բազմութեամբ ժողովրդեան
կը լեցուին . և խոստացայ ուրիշ անգամ,
փոյթ ընելու որ կարևորագոյն լըերը ի-
մանալու անհոգ չըլլամ : «Օ գոյշ կեցիր,
ըսաւ Թագաւորը, չըլլայ թէ վտանգի
մը մէջ ձգելով ինքզինքդ, զմեզ միսակ
թողուս . վասն զի կը վախեմ որ խռով-
արարաց միտքն է զմեզ օտար մարդիկ-
ներու ձեռքը յանձնել» :

Լուտուան ժամը 11-ին երբոր Թագա-
ւորը և իր ընտանիքը Թագուհւոյն խու-
ցը ժողվուած էին, քաղաքական պաշ-
տօնեայ մը մօտեցաւ քովս, և ըսաւ որ
Թագաւորին խուցը երթամ, ուր որ կե-
ցեր էր Սանուէլ քանի մը հասարակաց
ատենին անդամներովը : Հարցուց ին-
ծի Սանուէլ թէ «Լորդեօք ինչ ըսաւ
ինծի Թագաւորը հիւին կալանաւորու-
թեանը վրայօք : — Սիրտը քիչ մը ան-
հանգիստ է, ըսի, այս բանիս վրայ : —
Կենացը վտանգ մը չկայ, ըսաւ Սա-
նուէլ . բայց պէտք է որ մէյմը Թագա-

¹ Տես . հտ . ԺԳ, երես 329 . հտ . ԺԴ, եր .
170, 240, 320 :

ւորին իմացընեմ որ ալ չի դառնար ինքը, և թէ ատենանը ուրիշի մը պիտի յանձնէ զթագաւորը . ուստի կրնաս տա բանս կերպով մը իմացընել թագաւորին . : Դայց ես աղաչեցի իրեն որ այս լուրը անձամբ տայ թագաւորին, և միանգամայն Լուդովիկոսի փափաքը յայտնեցի մէկ անգամ մ'ալ նորէն տեսնելու զՀիւ : Ետ դժուարութեամբ իջաւ Սանուէլ, թագաւորին կեցած խուցը . և հոն իմացուց իրեն հասարակաց ատենանին տուած վճիռը Հիւ սենեկապետին վրայ, և ըսաւ միանգամայն թէ ուրիշ մը պիտի գար անոր տեղը : « Եթեապէս չնորհակալ եմ, ըսաւ թագաւորը . իմ որդւոյս սենեկապետն ալ կրնայ ինծի ծառայել, և եթէ զան ալ չէք ուզեր, ես ինծի կը ծառայեմ, որովհետեւ ալ իմ բանս լմնցած է . : Երջը իմացուց իրեն թագաւորը ընտանեացը ճերմակեղինաց և ուրիշ զգեստներու նկատմամբ ունեցած կարօտութիւնը . Սանուէլ յանձն առաւ իմացընել ատենանին : Երթալու ատեն հարցուցի իրեն թէ « Ժողովրդեան շփութութիւնը դեռ կը շարունակուի՞ արդեօք . » և տուած պատասխանէն իմացայ՝ թէ շատ վախ կար որ ժողովուրդը յանկարծակի աշտարակին վրայ վազէ . և ըսաւ թէ « Խիստ գէշ վիճակի մէջ էք, բայց մի վախէք, սիրտ առէք ու քաջալերուեցէք . » :

Սանուէլի երթալէն ետքը՝ թագաւորը ընտանիքովը ուզեց պարտեզը քալել, բայց պահապանները չթողուցին : Վիչ մը ետքը երբոր սեղան նստած կը ճաշէին, մէյմըն ալ սարսափելի աղաղակ մը փրթաւ թմբուկներու խառն բազմութեան ձայներով . ամէնքը խռոված և սարսափած ելան սեղանէն և թագուհւոյն խուցը քաշուեցան : Իսկ ես վար իջայ որ կերակուրս ուտեմ (ձիզոնի և անոր կնոջը հետ, որոնք աշտարակին մէջ ծառայութիւն կ'ընէին : Հազիւ թէ սեղանի նստանք՝ մէյմըն ալ պատուհանէն արիւնոտած գլուխ մը ցուցրցին նիզակի մը ծայրը խոթած . աս որ տեսաւ (ձիզոնին կինը՝ սարսա-

փելի աղաղակ մը ձգեց . իսկ անօրէնները կարծելով թէ թագուհին էր պուացողը, սկսան անգուլ կերպով մը ծիծաղիլ . որովհետեւ կը կարծէին որ թագաւորը ընտանիքովը սեղան նստած ըլլալով՝ հարկաւ ամէնքն ալ տեսած պիտի ըլլային այդ սարսափելի տեսարանը : Լամպալ իշխանուհւոյն գլուխն էր անիկայ, որուն դէմքը թէպէտ այնպիսի բռնամահ վախճանաւ կերպարանափոխեղեր էր, բայց դեռ կերպարանաց գծագրութիւնը բոլորովին աւրուած չէր, և դեղին ու գանգրահեր մազերը չորս կողմէն ձգուած՝ միակերպ ասդին անգին կը շարժէր : Ետ մը թագաւորին գացի եղածը և տեսածս պատմելու, բայց վախէս այնչափ փոխուած էի և երեսիս գոյնը նետած, որ տեսնելուն պէս զիս թագուհին իմացաւ որ բան մը կայ . սակայն ես բան մը չըսի իրեն : Կուզէի մինակ թագաւորին և կամ Եղիսաբեթ տիկնոջ իմացընել, բայց քովը քաղաքական պաշտօնեաներ կեցած ըլլալով՝ չկրցայ բան մը ըսել : « Ինչո՞ւ կերակրոյ չես երթար . » ըսաւ թագուհին : « Ստասխան տուի իրեն . » « Ժողովրդի կ'ընես, տիկին, այսօր քիչ մը տկար եմ . » : « Եթէ միջոցին քաղաքական պաշտօնեայ մը ներս հաճաքը մտաւ, և քիչ մը ատեն ծածուկ իր պաշտօնակիցներուն հետ խօսելէն վերջը, թագաւորը հարցուց թէ արդեօք վտանգ մը կայ իր անձին և ընտանեացը, և թէ արդեօք ապահով է տեղերնին . » « Չայն մը ելեր է քաղքին մէջ, անոնցմէ մէկը պատասխան տուաւ թագաւորին, թէ հասարակաց կամքն ըլլայ որ ալ Լաշտարակին մէջ չընակիք, և թէ մէյմըն ժողովրդեան տեսնուիք պատուհանէն . ժողովուրդը պէտք է որ վստահութիւն ունենայ իրեն գլխաւորներուն վրայ . » :

Բայց երթալով կը սաստկանային խռովարարաց աղաղակները հաճարին չորս կողմը, որոնց մէջ կը լսուէր նաեւ թագուհւոյն դէմալ նախատական խօսքեր : Վիչ մը վերջը վրայ հասաւ չորս հոգուով ուրիշ քաղաքական պաշտօնեայ

մին ալ, որոնք պատգամաւոր էին ժողովրդեան կողմանէ . իմանալու համար թէ արդեօք թագաւորական ընտանիքը գեռ հաճարին մէջն են : Երոնցմէ մէկը որ ազգային պահպան զինուորի զգեստ հագեր էր, ուսերուն վրայ ըսպայի նշաններ դրած, և մէջքէն սուր մը կախած, ուզեց որ բանտարգեալները պատուհանէն մէյմը ժողովրդեան տեսնուին . սակայն երբոր տեսաւ որ պաշտօնեայք յանձն չառին աս բանս, դառնալով թագուհւոյն կոպիտ կերպով մը ըսաւ իրեն . “ Եւ ուզեր պաշտօնեայք որ տեսնաք Լամպալ իշխանուհւոյն գլուխը, զորն որ քիչ մը առաջ բերինք հոս ցուցնելու ձեզի, և իմացնելու թէ ինչպէս ժողովուրդը կը հանէ վրէժը իր թշնամիներէն և բռնաւորներէն . բայց խորհուրդ կուտամ ես ձեզի որ ժողովրդեան մէյմը տեսնուիք, և եթէ յանձն չէք առներ՝ գիտնաք որ ինքը ձեզի պիտի գայ ” : Եւ ըսպառնալիքներէս սաստիկ տագնապած թագուհին մարեցաւ ինկաւ . շուտ մը ձեռքէս եկած օգնութիւնը սկսայ ընել, և Եղիսաբեթ տիկնոջ հետ մեծ աթոռի մը վրայ դրինք զինքը . տղաքը սաստիկ կուլային, և իրենց մանկական գրգռանքը կը ջնային ուշաբերել մայրերին . բայց զինուորին քարացեալ սիրտը չէր շարժեր աս խեղճ տեսարանէս . ան ատեն թագաւորը իրեն դառնալով՝ ըսաւ աներկիւղ կերպով մը . “ Երգէն գիտես, պարոն, որ մենք ամէն բանի պատրաստ ենք, բայց դուն շատ աւելի աղէկ կ'ընէիր թէ որ չիմացնէիր թագուհւոյն աս աղետալի լուրը ” . այս խօսքիս դուրս գնաց անօրէն իր ընկերներուն հետ : Հագիւ թէ թագուհին քիչ մը զօրանալով աչքերը բացաւ, տեսնելով տղոց լացը սկսաւ նորէն լալ և տագնապիլ . և քիչ մը վերջը ամէնքը մէկտեղ Եղիսաբեթ տիկնոջ խուցը գնացին ուսկից որ ժողովրդեան աղաղակները այնչափ սաստիկ չէին լսուէր : Եւ քանի մը վայրկեան ալ թագուհւոյն խուցը կեցայ, և ծածուկ վարագուրին տակէն դուրս փողոցը նայեցայ, ուր նո-

րէն տեսայ Լամպալ իշխանուհւոյն գլուխը, զորն որ մեծ յաղթանակի մը պէս ասդին անդին կը տանէին . մէկ կողմանէ ալ չորս կողմերնիս եղած տըները հետզհետէ կը կործանէին, որպէս զի բոլորովին անպատասպար մնայ աշտաբակը : Եւ միջոցին ուրիշ սրիկայ մըն ալ խեղճ իշխանուհւոյն սիրտը ձեռքը առած սրոյ ծայրը կ'անցընէր . քիչ մը ետքը անօրինաց խուճ մը միաբանած՝ ուզեցին բռնութեամբ աշտարակին դուռ բանալ, բայց տ' () ժոն քաղաքական պաշտօնեայն համառօտ բան մը խօսեցաւ ժողովրդեան . “ Եւ ուր, ըսաւ, աս մենեին իրաւունք չունիք Եւթուանէթ թագուհւոյն գլուխը ուզելու . միայն շրջակայ գաւառաց իրաւունքը ձերն է . Եւ զորիան՝ ասոնց պահպանութիւնը Եւրիզայուց յանձնած է, և դուք պէտք է որ օգնէք մեզի պահպանելու զասոնք ինչուան որ ազգային ժողովը իր վրէժը հանէ ” : Եւ ամ մը աշխատիլ հարկ եղաւ զիրենք ցրուելու համար :

ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ

[Ոնտրայի մէջ դռները զարնելուն վրայ] :

Լոնտրայի մէջ մեծ դռները քիչ են, և պզտի դռներուն պէս միշտ գոց կը պահուին : Եւ հանրապէս բոլոր տուններուն մէջ մէկ ընտանիքէն աւելի չեն բնակիր, և աս պատճառաւ կ'իմացուի մէկէն թէ արդեօք դուռը զարնողը զով կը փնտռէ և թէ զարնողը ինչ աստիճանի մարդ է : Եւ բանս սովորութեամբ հաստատուեր է Լոնտրայի մէջ, և ասոր համար ալ զարնուածքները համրանքի վրայ են, կամ ուժով ու նուազ զարնելուն վրայ :

Եւ որ դուռը մէկ անգամ զարնուի, կ'իմացուի որ զարնողը կամ թնամալաւոր է կամ ածխավաճառը, կամ տանը ծառան, կամ մուրացկան մը, և կը նշանակէ թէ Կը խորհէ՞մ հոսել :

Եւ թէ որ թէթեւ կերպով մը զարնուի . ըսել է թէ զարնողը թղթա-